

תעודה

צור תעודה חתום תורה בלמדי
(ישעיה ח, טז)

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכיאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

כח

אסיף ליסיף

מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות
לכבוד פרופסור עלי יסיף

עורכים

טובה רוזן, נילי אריה־ספיר, צפי זבה־אלרן, דודו רוטמן

אוניברסיטת תל אביב

תשע"ז

תעודה

חקרי גניזת קהיר, תש"ם–1980	ספר ראשון
עיונים במקרא, תשמ"ב–1982	ספר שני
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג–1983	ספר שלישי
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו–1986	ספר רביעי
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו–1986	ספר חמישי
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח–1988	ספר שישי
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א–1991	ספר שביעי
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב–1992	ספר שמיני
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה–1995	ספר תשיעי
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה–1995	ספר עשירי
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו–1996	ספר אחד-עשר
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז–1996	ספר שנים-עשר
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז–1997	ספר שלושה-עשר
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח–1998	ספר ארבעה-עשר
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט–1999	ספר חמישה-עשר
	ספר ששה-עשר –
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א–2001	שבעה-עשר
מדברים עברית, תשס"ג–2002	ספר שמונה-עשר
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג–2002	ספר תשעה-עשר
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה–2005	ספר עשרים
	ספר עשרים-ואחד –
חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות זוהר, תשס"ז–2007	עשרים-ושניים
קנון וכתבי קודש, תשס"ט–2009	ספר עשרים-ושלושה
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב–2011	ספר עשרים-וארבעה
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב–2012	ספר עשרים-וחמישה
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד–2014	ספר עשרים-ושישה
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו–2016	ספר עשרים-ושבעה

האיור על הכריכה (גלגל המזלות ובני ארבעה לאומים) מ'ספר עברונות' (גרמניה 1664),
נדפס מכתב-יד HUC 906, fol. 68v באדיבות ספריית קלאו, היברו יוניון קולג', סינסינטי.

עריכת לשון: שושנה מלכייגמליאלי
הבאה לדפוס: ויקטוריה טפליצקי בן-סערוד

ISSN 0334-1364

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל-אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
נדפס בדפוס אליניר

פרופ' עלי יסיף

תוכן העניינים

9	בשער הכרך
13	רשימת הפרסומים של פרופ' עלי יסיף
21	תמר אלכסנדר אלכסנדר מוקדון בתרבות הלאדינו
39	נילי אריה־ספיר מוטיבים עממיים במיצג 'בל': בין תרבות עממית לאמנות אוונגרד בלב תל אביב
55	דניאל בויארין קרנבל בפומבדיתא: בחטין והתלמוד
65	רם בן־שלום סדרת העיונים במקרא של יצחק נתן מארל ותופעת החזרה למקרא
145	חיה ברי־יצחק בין הפטיש לסדן – ההתקוממות הפולנית של 1863 באגדת העם היהודית
171	יוסף דן מתכונת החוגים של המקובלים הראשונים: בחינה היסטורית ביקורתית
187	יובל הררי מעשה שדים וחלום [מגיית החלום היהודית (ב)]
233	צפי זבה־אלרן 'סיפורי ישורון' ליצחק מרגליות (1877) וקובץ הסיפורים העברי בעת החדשה
261	גלית חזן־רוקם אינטרטקסטואליות בפתגמים של יהודים מאיראן: שירה קלסית כהון תרבותי

- 275 אורה לימור
**מעשה הסוּדָר: מפגש דתות ירושלמי בעיני נזיר אירי
במאה השביעית**
- 301 אביד'ב ליפסקר
**משלמה בובר למרטין בובר: על שתי תפיסות של קדמוניות
הטקסט היהודי**
- 313 חגית מטרס
'אשא עיני אליההרים מאין יבא עזרי'? פסוקי תהלים על גבי
קמעות לרפואה
- 353 שושי מלכייגמליאלי
'צדק צדק תרדוף ולא תשיג': ספרות, פולקלור ומשפט
בסיפורים בני ימינו על ימי הביניים
- 397 רונית מרוז
דחיסות סמנטית ב'ספר יצירה'
- 415 שלום צבר
מנס פך השמן לקת רובה: גלגוליה של מנורת החנוכה בישראל
- 451 אדמיאל קוסמן
ראשית דרכו של 'החווה מלובלין': על עיצובה הספרותי של
אגדה חסידית בספר 'סיפורי יעקב' כאגדת ייסוד
- 475 רלה קושלבסקי
מהו 'קובץ סיפורים' בימי הביניים? עיון בכתב יד בהמ"ל 2374
- 495 דודו רוטמן
**מחבר ובדיון, טלה וזאב: עיבודים עבריים של משלי 'איזופוס'
מימי הביניים לראשית העת החדשה**
- 539 דינה שטיין
אגדה ביוגרפית, מדרש ורפלקסיביות: אברם ושרי על שערי מצרים
- 551 עליזה שנהר
'נקרא לנערה ונשאלה את פיה' (בראשית כד, נז)
- 584 **תקצירים באנגלית**

בשער הכרך

במלאות שבעים שנים לפרופסור עלי יסיף, החוקר, המורה והחבר, מוגש לו בזה שי – קובץ המאמרים 'אסיף ליסיף'. יהי זה אות צנוע לרגשי האהבה, ההוקרה והתודה שאנו רוחשים לו ולמפעלו המחקרי והחינוכי. ההיענות הרחבה של התורמים – עמיתיו, ידידיו, תלמידיו ומוקיריו (ואף מורהו, פרופסור יוסף דן) – יש בה כדי להעיד על ההערכה הרבה שהוא זוכה לה בקהילה המחקרית בארץ ובעולם, כמדעי היהדות ומחוצה להם.

עלי יסיף הוא כיום מחשובי החוקרים בתחומי ספרות ימי הביניים, חקר סיפור העם העברי וחקר התרבות העממית היהודית בכללה ולדורותיה. תפיסתו את מדעי היהדות היא תפיסה הומניסטית, פלורליסטית והוליסטית, הרואה את היהדות כתרבות – תרבות רבת רבדים, מתחדשת ופתוחה לפרשנויות.

התמצאותו בתחומי ידע רבים וכן שליטתו בכלים תאורטיים בני זמננו מאפשרות לו לנוע בעבודותיו 'אחורה', לחקר המקרא וספרות חז"ל, ו'קדימה', לפולקלור בתקופה המודרנית ועד להווה ממש. תרומתו למדעי היהדות בכלל, ולחקר סיפור העם העברי בפרט, טמונה ברוחב המבט שלו, שאינו בא אף פעם על חשבון הדיוק הפילולוגי, עומק הדיון וההתמצאות המופלגת בספרות המחקר. פרספקטיבה זו מאפיינת את הספר הגדול שלו 'סיפור העם העברי' (1994), הפותח בתקופת המקרא ומסתיים בסיפורי קדושים ואגדות אורבניות בחברה הישראלית. כך גם ספרו 'כמרגלית במשבצת' (2004), שעיקרו הסיפור מימי הביניים וסיומו בקובץ סיפורים של יהודים חרדים מן העת החדשה. יסיף רואה בשבעת קובצי הסיפורים הנידונים בספר זה את תחילתה של הפרוזה הסיפורית העברית. בין ההיבטים השונים הנבחנו בספר הוא מדגיש גם את השפעתם הרבה של סיפורים מן הסביבה הלא יהודית על הפרוזה העברית המתפתחת. מאפיין נוסף לעבודותיו של עלי הוא הבין-תחומיות: עבודותיו עוסקות בתופעות ספרותיות ותרבותיות כמו הומור, מגדר וסביבה. העניין של עלי במגמותיו של הפולקלור העכשווי בכלל והמקומי בפרט בא לידי ביטוי גם במאמרים ובפרקים מספריו המתחקים אחר גלגולה של מסורת סיפורית עתיקה והתקבלותה בחברה המודרנית, וגם בעיון בהיבטיו השונים של סיפור העם הערבי בישראל.

מחקריו של עלי יסיף הוסיפו לארון הספרים היהודי תרומות רבות ערך בדמות מהדורות של קובצי סיפורים מימי הביניים שאותם חשף וההדיר מכתבי יד. קבצים אלו משקפים את העולם הסיפורי העשיר והמגוון שהתקיים בקהילות היהודיות בתקופה זו. בין המהדורות הביקורתיות שיצאו נזכיר את מהדורת 'סיפורי בן-סירא' (1985), המבוססת על כתבי יד רבים, על דפוסים ועל תרגומים, וכוללת עיון מקיף במקורותיה היהודיים והבין-לאומיים של קובץ מזרחי זה מן המאה התשיעית או העשירית ובמאפייניו הספרותיים; מהדורת יסיף ל'ספר הזכרונות הוא דברי הימים לירחמאל' (2001), אנתולוגיה רחבת היקף מגרמניה מן המאה הארבע עשרה, שהטמיעה בתוכה עשרות חיבורים עבריים מן העת העתיקה ומימי הביניים. במבוא הנרחב יסיף מברר את עקרונות עריכתה של האנתולוגיה תוך עיון בקשרי הגומלין בין ספרות, חברה והיסטוריה. הוא עומד במיוחד על תפיסתה ההיסטוריוגרפית והספרותית הייחודית של האנתולוגיה, ועל תרומתה להבנת התהוות הזיכרון התרבותי היהודי בימי הביניים; מהדורה נוספת היא 'מאה סיפורים חסר אחד' (2013), המבוססת על כתב יד ירושלים. בכתב יד זה נשמר קובץ גדול ועצמאי של כמאה סיפורים מגרמניה של המאה השש עשרה, והוא משקף חומרים קדומים יותר; בספרו 'יהודה יודל רוזנברג. הגולם מפראג' (1991) הנכיח יסיף את עבודתו של הרב רוזנברג שהיה, כהגדרתו הייחודית של יסיף, 'סופר עממי'. בראשית המאה העשרים ועל רקע צמיחת המודרניות באירופה חיבר רוזנברג קובצי סיפורים מעיין-אפיגרפיים שינקו ממסורות עממיות. סיפוריו תורגמו ללשונות אחדות, והזינו יצירות אמנותיות נוספות בלשונות אלו. גם בימים אלו עלי יסיף שוקד על מחקר בסיסי שנושאו הסיפור העברי בכתבי היד של הגניזה הקהירית. המחקר יעשה שימוש במפעל הדיגיטציה של הגניזה (פרויקט פרידברג) להעמדה של קורפוס נתונים נרחב ולניתוחו, וכלי ספק יעלה חומרים חדשים ולא ידועים מאוצרותיה העלומים של הגניזה.

האופוס הידוע והמשפיע ביותר של עלי יסיף הוא המונוגרפיה המקיפה 'סיפור העם העברי: תולדותיו, סוגיו ומשמעותו' (1994). לצד תיאור התפתחותו של סיפור העם העברי וגלגוליו מתקופת המקרא ועד העת החדשה, יסיף מבליט את הסוגות הסיפוריות שרווחו בכל תקופה ואת העקרונות הנרטולוגיים שלהן. החומרים נבחנו בהקשרים חברתיים ותרבותיים רחבים, וחושפים את המאבקים ואת התמורות שאפיינו את התרבות היהודית לדורותיה. המונוגרפיה, המכונה בפי כול 'הספר האדום', הפכה זה מכבר לטקסטבוק מרכזי ללימוד הספרות העממית היהודית ולמחקרה, והיא מופיעה, לצד מחקרים נוספים של עלי, בכל סילבוס בקורס ללימוד פולקלור. הספר כתוב בשפה בהירה הנגישה גם לקהל רחב ולא רק ליודעי ח"ן, וכרבים מספריו של עלי וממאמריו הוא פותח אשנב לידע הפולקלור לכל מי שהתרבות היהודית מעניינת

אותו. הספר תורגם לאנגלית (*The Hebrew Folktale History, Genre, Meaning*). (1999), זוכה בארצות הברית בפרס היוקרתי 'The National Jewish Book Award'. עיסוקו של עלי יסיף בזיקות הגומלין בין פולקלור להיסטוריה, בין פולקלור לספרות ובין פולקלור לתרבות פופולרית העמיד אותו לא פעם בזירות ויכוח באזורי הגבול שבין הדיסציפלינות. בפולמוס תאורטי שניהל מול האסכולה ההרמנויטית העוסקת באגדות חז"ל, טען יסיף כי אפשר לראות באגדות אלו חלק מן הקורפוס העממי, ויש לחקרו כיצירות של ספרות עממית. בפולמוס אחר קרא יסיף להיסטוריונים הרואים באגדות סוגה 'בעייתית', לאמץ את הכלים של חקר הפולקלור ולהכיר בחשיבות אגדות העם להבנת המציאות החברתית. האגדות לדידו אינן שיקוף פשוט של המציאות, אלא ביטוי לתשוקות ולפחדים של הקבוצה המספרת.

שימוש מעין זה עשה עלי יסיף באגדות שנקשרו לדמותו של האר"י וחבורתו. בספרו 'אגדת צפת: חיים ופנטסיה בעיר המקובלים' (2011) הוא דן במאפיינים הייחודיים של אגדת צפת ובמשותף לה ולמסורות סיפוריות קודמות ומאוחרות; אך הוא עומד בעיקר על מרכזיותה של האגדה (לצד ההלכה, הקבלה, תורת המוסר והפיוט) בתרבות שצמחה בצפת במאה השש עשרה, ועל תרומתה להבנת המציאות החברתית. העיון באגדות מלמד שבעת משבר הן היו גשר בין תנאי המציאות הקשים לבין הפנטזיה של הגאולה. כתב היד של הספר זכה ב'פרס בהט לספר העיון המקורי הטוב' לשנת 2009. כמו כן עלי יסיף הוא חתן 'פרס שלום עליכם לספרות ולאמנות' לשנת תשנ"ט על מפעל חיים בחקר הפולקלור היהודי.

עבודתו של עלי יסיף דנה גם בסוגיות היסטוריוגרפיות וספרותיות יסודיות בחקר הפולקלור, אשר יש להן השלכות תרבותיות וציבוריות. כך למשל מאמרו 'הספר העממי – פולקלור או תרבות פופולרית?' או מאמריו על יחסי הגומלין בין האגדה להיסטוריה, וכן מאמריו על הפולקלוריסטיקה בישראל (עם פרופ' גלית חזן-רוקם). בשנת 1986 ערך עלי את הביבליוגרפיה המקיפה *Jewish Folklore*, שיצאה לאור כספר בסדרה *Garland Folklore Bibliographies*. ברשימה זו נסקרות כמאה שנות מחקר של פולקלור יהודי: הגדרותיו ושיטות מחקרו וכן חוקריו וחיבוריהם החשובים. עבודה מוקדמת זו שימשה במשך כמה עשורים כלי עזר מרכזי להכרת התחום. לאחרונה ערך יסיף את הערך 'Jewish Folktales' עבור *Oxford Bibliographies Online*, ובו השלים ועדכן את סקירת התחום. כן עסק יסיף בתרומתם של פולקלוריסטים פורצי דרך כמשה שטיינשניידר, משה גסטר, חיים שוורצבוים ודב נוי.

את הקריירה האקדמית שלו החל עלי יסיף באוניברסיטה העברית, שבה כתב את עבודת הדוקטור שלו (בהדרכת פרופ' יוסף דן). במשך כשני עשורים לימד באוניברסיטת בן גוריון. בשנת 1994 עבר לאוניברסיטת תל אביב, ובה שימש ראש החוג לספרות עברית בשתי קדנציות. כמורה וכמנחה מחונן הוא העמיד תלמידים

המלמדים היום באוניברסיטאות ובמכללות ברחבי הארץ. הוא ייסד באוניברסיטת תל אביב את תכנית 'אופקים' להכשרת מורים מצטיינים במדעי היהדות, ועמד בראשה במשך שבע שנים. תכנית זו הפכה בתקופתו לאחת מתכניות הדגל של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה. משנת 2006 הוא מופקד על הקתדרה לחקר התרבות העממית היהודית ע"ש צבי ושרה ברגר. כמו כן שימש כמרצה וכחוקר אורח באוניברסיטאות מרילנד, קליפורניה, אוקספורד, שיקגו, מישגן, ייל וסטנפורד. לצד עבודתו המחקרית והחינוכית ותפקידיו באוניברסיטה עלי חבר במערכות של כתבי עת ובמועצות מדעיות של ארגונים ושל היצאות ספרים.

*

הכרך שלפנינו עוסק במדעי היהדות, ומתמקד בספרות עממית מימי הביניים מזה ובפולקלור יהודי וישראלי מזה. מנעד הנושאים של המאמרים הכלולים בכרך זה הוא רחב ידיים, ממש כרוחב אופקיו המחקריים של עלי יסיף. המאמרים עוסקים במקרא ובפרשנות מקרא, בתלמוד ובמדרש, באגדות ביוגרפיות ובאגדות היסטוריות, בקובצי סיפורים כסוגה בפני עצמה, בעיבוד חומרים לועזיים ביצירות עממיות עבריות, ברליקוויות נוצריות ובמגיה יהודית, בתרבות חומרית יהודית ובאמנות אוונגרדית בישראל, בקבלה ובחסידות, בפתגם ובשירה, באשכנז, בספרד ובפרובנס, באיראן ובפולין, בירושלים ובתל אביב. חוקרים ותיקים מן השורה הראשונה וחוקרים צעירים – מתלמידיו של עלי – תרמו לו ממחקריהם החדשניים.

משתתפי הכרך והמערכת מגישים לעלי יסיף תשורה זו בלוויית ברכות לבכיות לעוד שנים רבות של בריאות טובה, מחקר פורה ויצירה שופעת. ספר יובל זה יוצא לאור במסגרת סדרת 'תעודה' – קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכיאולוגיה ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל אביב. העורכים מכירים תודה לבית הספר למדעי היהדות ולראש בית הספר לשעבר, פרופ' חיים כהן, על התמיכה הכספית. תודתנו נתונה לראשת בית הספר הנוכחית, פרופ' תמר סוברן, על תמיכתה, על עצתה הטובה ועל עידודה הנמרץ. חן-חן למזכירות בית הספר בעבר ובהווה, גב' שרה ורד וגב' ליאת ניסנוב. כן אנו מודים לקרן יאנג ולפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין על תרומתם לכרך. תבואנה על הברכה העורכת הלשונית שושי מלכיאוליאל והמביאה לדפוס ויקי טפליצקי בן-סערון על עריכתן הקפדנית.